

Sziklavári Károly

Arany János költeményeinek hajdani megzenésítéseiről (II.)

Az alábbi dolgozat folytatása és tartalmi kiegészítése annak az összegző írásnak, amely a Napút 2017. évi Arany János-számában látott napvilágot a jelen szerző tollából. Nem bibliográfiai összesítés ez sem, csupán szabad válogatás.¹

I. Arany János verseinek egyik legszorgalmasabb megzenésítője – jó néhány művészeti ág iránt tehetséget eláruló, s így jelentős muzsikusi vénával is megáldott írástudóként² – ő maga volt. Hiszen kiváló énekhanggal rendelkezett, fiatalon gitározni, majd zongorázni tanult, Nagyszalontán kórust vezetett;³ később többfajta zenei területen is „megfordult” alkalmyszerűen,⁴ sőt: időről

¹ A bibliográfiai előzmények közül mindenképp megemlíthető Papp Viktor és Major Ervin dolgozata – *Arany János és a zene*. Megjelent: *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*. Új folyam, 59. kötet, Budapest, 1936 –, valamint Sonkoly István írása: *Arany János és a zene. Különlenyomat a Nagykőrösi Arany János Társaság 1938–39. évi évkönyvéből*. Az *Arany János Összes Művei* sorozat I. kötetében (sajtó alá rendezte Voinovich Géza, Budapest, 1951) sajnos nemritkán tévesek a jegyzetanyagban olvasható megzenésítési adatok, és tartalmukban semmiképp sem kielégítőek.

² Ismeretes a debreceni tanulmányait végző Arany pályaválasztási dilemmája: festő legyen vagy szobrász? Végül színésznek állt, de addigra már a zeneművészet terén is jártasságot szerzett, és természetesen a versfaragásban is számtalan próbát tett gyermekkorától kezdve.

³ Arany János zenei adottságairól lásd egyebek mellett a költő 1855. évi önéletrajzát; átfogó jelleggel lásd e sorok írójának tanulmányát a Napút 2017/6. számában.

Az életmű zenei vonatkozásaival foglalatosskódó, gyanútlan érdeklődő szokatlan problémával szembesülhet anyaggyűjtése során, ugyanis *Arany János* néven tett közzé saját dalokat – stílusuk szerint magyar nótákat – Auspitz Jenő hódmezővásárhelyi komponista (1871–1944): e jellemzően évszám nélküli kiadványok léte pillanatnyi zavart kelthet.

⁴ Pesten férfikari pályaművek bírálóbizottságának lett tagja és fogalmazott kapcsolódó értékelést, Wagnerről folytatott esztétikai polémiát az általa szerkesztett Koszorú hasábjain (1863), valamint zenei kérdéseket is érintő dolgozatokat vetett papírra (*A magyar nemzeti vers-idomról*, *A magyar népdal az irodalomban*). A pályázati bizottságról és a költő által írt bírálatról lásd: *Zenészeti Lapok*, 1869. augusztus 15. és 29. A „Wagner-ügy”-ről lásd többek között: *Arany János Összes Művei*, XII. kötet (szerkeszti Keresztury Dezső. *Prózai művek* 3. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza, Budapest, 1963). Arany verstanai munkájának hatásáról, főként a téma zenei összetevőinek tekintetében lásd Dezső Kinga tanulmányát: *Arany János és a zene*, In: Szkhonion, 2008/1.

időre még a dalszerzést is művelte.⁵ S bár legmuzikálisabb költőink egyike volt – akinek pályáját gyakorlatilag folyamatosan magával kísérte a muzsika valamilyen formája, de poézisét is át- meg átszötte a hangok művészetéből nyert inspiráció⁶ –, büszkélkedni a legkevésbé sem büszkélkedett e talentumával, ellenkezőleg: a hírnév csúcán is a rá mindvégig jellemző szemérmességgel, igen sikeresen rejtette véka alá a zeneművészet iránti érzékét.⁷ Még saját dallamait is mintegy titokban szerezte – majd adta elő hasonló intimitással odahaza, bevonva időnként feleségét is. E melódiák közül tízet a költővel baráti viszonyban levő Bartalus István bocsátott közre díszkötetben – kilencet az általa írt, egyet pedig Bertha Sándortól származó zongorakisérettel⁸ –, melyek Arany eredeti datálásainak időrendjét követve az alábbiak:

- A hegedű száraz fája* (Arany: 1874);
- Kondorosi csárda mellett* (Arany: 1874);
- A tintásüveg* (Petőfi: 1874. január 17.);
- Toborzó* (Amadé László: 1875. január 17.);
- Igyunk biz azt egy-egy kicsit* (Arany: 1875. január 29.);
- Zách Klára* (Arany: 1876. január 12.);
- A toronyban delet harangoznak* (Petőfi: 1880. február 3.);
- Csokonai* (Petőfi: 1880. február 8.);
- Hozzám jössz-e?* (*Éji dal* címmel, Petőfi: 1880. február 27.);
- A tudós macskája* (Arany: 1882. április).

Sztankó Béla, a *muzsikus* Arany János egyik későbbi méltatója, így csoportosította e tíz melódiát: „népdalok formájában szerzett művészi dal (1., 2., 5., 7.), ballada-dallam (6.), szakaszos műdal (9.), vitézi (katona-)dal (4.) s könnyedmenetű, játszi epikai dal (3., 8., 10).”⁹ Az utóbbi hármat főképp azért szerezte Arany – írja kiadványának előszavában Bartalus –, mert hiányolta hazai zeneirodalmunkból az elbeszélő dalokat. „Mintául a kávéházakban s efféle nyilvános helyeken működő zugdalnokokat vette s hogy egykor ezek előadásait jól megfigyelte, bizonyítja három dalának könnyűd elbeszélő népies hangja,

⁵ Huszonhat dokumentált, saját szerzésű dallama közül – amelyek részint saját, részint Petőfi Sándor és mások verseire keletkeztek – húsz maradt ránk. Részletesen: *Arany János népdalgyűjteménye*. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest, 1952. (Hasonmás kiadásban, Kodály Zoltán széljegyzeteivel: Budapest, 2011.)

⁶ Lásd erről egyebek mellett a jelen sorok szerzőjének hivatkozott dolgozatát.

⁷ Arany János személyiségvonásainak valamelyest idevágó példaként idézhetjük föl Jókai Mór saját jegyzetét *A mi lengyelünkhöz* (utolsó regényéhez, *Negyedik szakasz, 2. rész*): Nagykőrösön, az 1850-es évtized közepén, „egy szép őszi éjszakán”, midőn az összegyűlt „víg társaság” tagjaként együtt mulatott a neves író és költő is, Jókai táncolni látta Aranyt. Ám „soha többet más halandó nem részesült ebben”.

⁸ *Arany János dalai Petőfi, Amadé és saját költeményeire. Énekekre és önálló zongorára feldolgozta Bartalus István*. Budapest, 1884. A kötet előszava a dalok keletkezéstörténetének fontos dokumentuma. Bertha a fősorolásra került dalok közül a *Zách Klára* zongorakiséretét írta meg.

⁹ Sztankó Béla Arany János-émlékcikke: *A Zene*, 1932. március 1.

mely a közönséges népdaloktól különbözik, a nélkül, hogy magyar jellegét elvesztené.”¹⁰ Ám a kávéházi élmények mellett mintaként szolgálhatott számára Lovassy Sándor *Tréfás dala* (1857) is, amely a költő pár esztendővel korábbi, önironikus soraira (*Írószobám*) keletkezett.¹¹

De nem csupán a három humoros elbeszélő dal ürügyén figyelhetett meg Arany *zugdálnokokat*, hanem többi melódiájának latens ihletadójaként gyakorlatilag mindenfajta, korabeli dalnokot ugyanúgy: kis- és nagyvárosok különféle éneklőit s énekeiket. Hogy mennyire a sajátjának érezte a magyar dalirodalom hagyományait, mutatja túnt ifjúkora közszájon forgó melódiáinak utólagos gyűjteménybe foglalása 1874 táján, valószínűleg Bartalus István ösztönzésére.¹² Ugyanebből a zenei világból sarjadt Arany autodidakta dalköltésze is: részint már nagyjából egyidejűleg – hiszen melódiáriuma harmincas évekbeli, saját dallamot is tartalmaz –, részint pedig az elkövetkező évtizedek folyamán. E zenei líra stílusvilágán hangról hangra érezhető a köznyelvi beágyazottság.

Kilenc Arany János-melódiát férfikarra is közreadott Bartalus,¹³ de csakhamar további feldolgozói is akadtak a költő dallamainak: méghozzá olyan nagy számban, hogy a hiánytalan felsorolást már Papp Viktor és Major Ervin sem kísérelték meg.¹⁴ Néhány e szerzők és műveik közül: Hans Koessler / Koessler János és Harrach József vegyeskari sorozatai;¹⁵ Major J. Gyula nőikari és Révfy Géza férfikari átíratái;¹⁶ Ádám Jenő kantátaszerű összeállításai;¹⁷ Sári József egyneműkari, zongorakíséretes feldolgozásai *A hegedű száraz fája* címmel.¹⁸

¹⁰ Idézet Bartalus István hivatkozott kiadványának előszavából, betű szerinti közléssel.

¹¹ Énekhangra és zongorára. Megjelent: *Honi Lant* (No. 6.), Lovassy Sándor Kiadó, Nagyabony [Pest megye], 1857. Minthogy szerzője a Nagykőrösön élő Arany tágabb földrajzi környezetben működött, a költő valószínűleg ismerte versének szóban forgó megzenésítését.

¹² *Arany János népdalgyűjteménye* (adatok az 5. számú jegyzetben).

¹³ Budapest, 1888. *A Zách Klára* kimaradt a kötetből, mivel annak zongorakísérete Bertha Sándortól származott.

¹⁴ Bibliográfiai adatok az 1. jegyzetben (208).

¹⁵ *3 dallam Arany Jánostól. Vegyeskarrá alkalmazta Koessler János* (az első ismert felhangzás éve: 1887, megjelentek 1904-ben). A három dal: *A toronyban delet harangoznak*; *Csillagnak születél!*; *Toborzó*. (Lásd ezekről még Papp Viktor – Major Ervin hivatkozott bibliográfiáját, 208.) Harrach József feldolgozásai, részben billentyűs kísérettel: *A toronyban...*, *Csokonai, Toborzó* és *A tudós macskája* (*Magyar Arion*, 1893).

¹⁶ *A tintás üveg*, *A tudós macskája* és *A hegedű száraz fája*: Major J. Gyula *Orpheus* című kötetében (Budapest, 1907); *Kondorosi csárda mellett*, *A hegedű száraz fája*, *A toronyban delet harangoznak*, *A tudós macskája* és *Toborzó*: Révfy Géza egyik gyűjteményében (lásd Sonkoly István hivatkozott munkáját, 12.).

¹⁷ 1951-ből (lásd: Székely Miklós: *Ádám Jenő élete és munkássága*, Budapest, 2000, 51.). Hanglemezen (Qualiton LPX 1281) öt dal kapott helyet az Ádám Jenő által feldolgozott Arany János-melódiák közül.

¹⁸ Készült az 1967-es Arany-évfordulóra, megjelent 1968-ban. I. rész: *Három Arany János-dal*: 1. *A hegedű, a hegedű*; 2. *A toronyban*; 3. *A szép fényes katonának*. II. rész: *Négy népdalfeldolgozás Arany János gyűjtéséből*: 1. *A csengeri temetőn*; 2. *Én azt megteszem*; 3. *Megütötték a bírót*; 4. *Nincsen olyan derék asszony*.

II. Kezdetben még azoknak az Arany-megzenésítéseknek is lényegi sajátja volt a köznyelvi beágyazottság és népies karakter, amelyek nem a költőtől származtak. Fónagy József nagyszalontai honvéd hadnagy 1848-as *Nemzetőr*-dallamát¹⁹ maga Arany kottázta be már említett, 1874 körüli melodiáriumába,²⁰ majd Káldy Gyula és Bartalus István egyaránt közzétette saját zongorakíséretével.²¹ Jóval Fónagy szerzeményét követően többen is megzenésítették a *Nemzetőr dalt*, köztük az idősödő Erkel Ferenc (*Névtelen hősök*, a III. felvonás nyitókará²²), ám sem Erkel kartételének partitúrája, sem annak szakmai szempontból méltó kivonata nem jelent meg a mai napig! Vavrincz Mór szintén saját művet komponált a népszerű költeményre,²³ de adatok alapján Bertha Sándor darabjáról is tudunk.²⁴

Sorozatszerű Arany János-versmegzenésítésekről csak az 1850-es évtized közepétől kezdve beszélhetünk. A korai zeneszerzők részint Arany tágabb környezetéből kerültek ki: Simonffy Kálmán ceglédi főjegyző és dalkomponista, Lovassy Sándor – már említett – abonyi muzsikus és kiadó. Minden jel szerint Simonffy volt az első nevesebb szerző, aki melódiával látta el a költő sorait. A *Hej! iharfa, juharfa...* kezdetű népies vershez komponált annak hangulatához illő, hasonlóképp temperamentumos-magyaros muzsikát,²⁵ majd büszkén írhatta rá utólag az alábbiakat Arany – Nagykovácsról 1856. április 18-án hozza intézett – levelére:

„Magyarország most élő legelső költője.

'Hej iharfa, juharfa!' című népdalát zenére tettem, melynek dallama nemcsak neki tetszett meg végtelenül, de mint futótűz elterjedt az egész országban is csakhamar."²⁶

Nem sokkal később gróf Festetics Leó is „zenére tette” a *Hej! iharfa, juharfa...* sorait, *Népdalok* címmel és Arany Jánosnak szóló ajánlással adva közre a költő két megzenésített versét (a másik a *Kondorosi csárda mellett*

¹⁹ Fónagy József honvéd hadnagyról lásd Márki Sándor tanulmányát: *Arany János szalontai éveiből* (Irodalomtörténet 1917, 3–4. füzet); részbeni kiegészítés a vers történetéhez: *Arany János Összes Művei*, I., 417. (bibliográfiai adatok az 1. jegyzetben).

²⁰ I. rész, 87. szám (bibliográfiai adatok az 5. jegyzetben).

²¹ Káldy: *A szabadságharc dalai és indulói (1848–49)*, Budapest, 1895; Bartalus: *Magyar népdalok VII.*, Budapest, 1896.

²² Négyszólamú férfikar zenekarkísérettel. Kézirata: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 361/3–4, fol. 2–5. A szabadságharc napjait fölelevenítő művet 1880. november 30-án mutatták be Budapesten, a Nemzeti Színházban.

²³ Férfikarra. Kézirata: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 2814 (Budapest, 1900. június 3-i keletkezési dátummal).

²⁴ Sztankó, i. m., 181.; Papp–Major, i. m., 210. (bibliográfiai adatok a 9. és 1. jegyzetben).

²⁵ A még vélhetően 1854-ben megzenésített, zongorakíséretes *Hej, iharfa...* Simonffy *Magyar dalbokréta*jának II. füzetében jelent meg 1855 elején (Rózsavölgyi, Pest).

²⁶ Arany János levele Simonffyhoz, valamint a főjegyzés teljes szövege: *Arany János levelezése 1852–1856. Arany János Összes Művei*, XVI. (szerk. Keresztury Dezső, Budapest, 1982), 791. számú levél. Arany és Simonffy levelezésének ezt az egy dokumentumát ismerjük. A *Hej! iharfa, juharfa...* megzenésítéseiről lásd még Papp–Major hivatkozott dolgozatát, 209–10.

volt).²⁷ E darabok valódi mestermunkák a maguk látszólag egyszerű igényű – ám az alkotó részéről valójában letisztult kifejezésmódot megkívánó – műfajkeretei közepette. Évtizedek múltán Hegyi Béla, Buchner Antal és Siklós Albert szintén készített egy-egy saját kompozíciót a *Hej! iharfa, juharfa...* soraira.²⁸

Kondorosi csárda mellett... kezdetű verséhez, amely *A betyár* c. ciklus egyik szakasza, s amelyet mellékel, saját közlése szerint a „*Bort ittam én, boros vagyok...*” nótájára írt Arany János, maga is szerzett dallamot a későbbiekben.²⁹ Festetics említett műve után Kohányi Sámuel, később Hegyi Béla szintúgy jelentkezett a *Kondorosi csárda...* megzenésítőjeként; a sorozatot Langer Viktor zongorakíséretes feldolgozása egészíti ki.³⁰

1860 után jószerivel áttekinthetlenné válik az Arany-megzenésítések keletkezésáradata. Kohányi Sámuel a saját „*Kondorosi csárda...*”-dallamával együtt tette közzé Arany „*Ej, haj, ne szomorkodj...*” kezdetű versére (*Csendes dalok I.*) komponált melódiáját is (*Széchenyi Emlény*, 1860),³¹ egy megzenésítési „divathullám” élén, a költemény társdarabját („*Igyunk biz azt egy-egy kicsit*”: *Csendes dalok II.*) is ideértve. Az „*Ej, haj, ne szomorkodj...*” strófáinak következő ismert hangokba öntője Bartalus István volt; szellemes, csattanós darabja, amely újfajta dimenziókat kölcsönöz a versnek, 1863-ban jelent meg *Bordal* címmel.³² Majd Limbay Elemér szerzeménye következett, sőt egy ismeretlen eredetű dallamról is tudunk, amelyre ugyanennek a költeménynek a sorait énekelték rá a XIX. század záró harmadában.³³ Később Harmat Artúr készített férfikari megzenésítést a versszövegre (1932), s valamikor a XX. század első évtizedeiben, négykezes zongorakísérettel kiegészített nőikarit, Siklós Albert.³⁴

²⁷ *Zongorakíséretes dalok*. Melléklet a *Nővilághoz*. Pest, 1857. A Festetics-féle *Hej! iharfa, juharfa...* változatának közreadása: Limbay Elemér: *Magyar dal-album, I. kötet* (Braunschweig, 1879), 128.

²⁸ Hegyi Béla (1858–1922) műve megjelent az *Alkonyatkor. 10 eredeti magyar népdal* című füzetben (No. 2.), énekhangra és zongorára (Zipser & König 31, Budapest, év nélküli kiadvány). Buchner Antal (1882–1950) vegyeskaráról adat alapján tudunk (Sonkoly i. m. 12.). Siklós Albert (1878–1942) művének két verziója készült el (dal- és zongorakíséretes nőikari): Papp-Major, i. m., 209.

²⁹ Mint arról már szó esett: *Arany János dalai Petőfi, Amadé és saját költeményeire...* (bibliográfiái adatok a 8. jegyzetben).

³⁰ Kohányi zongorakíséretes dala az 1860. évi, díszes kiállítású Széchenyi-émlékalbumban (*Széchenyi Emlény*) kapott helyet (Pest, Herz); Hegyi dala: *Alkonyatkor*, No. 1 (bibliográfiái adatok a 28. számú jegyzetben); Langer Viktor feldolgozása: *22 kedvelt magyar népdal énekhangra zongorakísérettel. Gyűjti Tisza Aladár* (= Langer Viktor), Pest, Táborosky és Parsch 128 [év nélkül, de az 1870-es évtized kezdete], XII. szám.

³¹ Ugyancsak zongorakísérettel (lásd az előző jegyzetet).

³² Pest, Rózsavölgyi. Később négyzsolamú férfikarra is átírta Bartalus. Utóbbi megjelent: Bartalus István és Gyertyánffy István: *Négyes dalok*. Második, javított kiadás, Budapest, 1887.

³³ Limbay: *Magyar dal-album, II. kötet* (1880, 247. szám); Bartalus: *Magyar népdalok, II. kötet* (1875, 199. szám.).

³⁴ Harmat Artúr: *Ej, haj, ne szomorkodj* (Kolozsvár, a Romániai Magyar Dalosszövetség kiadása). Siklós művéről lásd Papp-Major hivatkozott dolgozatát, 209.

A *Csendes dalok* másodikjához (*Igyunk biz azt egy-egy kicsit*) maga a költő is fabrikált két dallamot.³⁵ Mosonyi Mihály *Csendes dalok II*-megzenésítése minden valószínűség szerint az első, Arany János-verssorokra írt kórusmű egyben.³⁶ Később Bartalus István és Wusching Konrád is szerzett egy-egy férfikari darabot az „*Igyunk biz azt egy-egy kicsit*” soraira.³⁷

Az első terjedelmesebb – és művészi dimenzióikban is jelentősebb – Arany János-megzenésítések szintén Mosonyi Mihály nevéhez fűződtek: *Letésem a lantot* (1863) és *Mátyás anyja* (1864).³⁸ Mindkettő végigkomponált dal zongorakísérettel, az utóbbi révén Mosonyit tekinthetjük az első Arany-balladamegzenésítőnek is.

Későbbi keletkezésű művek a *Letésem a lantot* soraira: Kasics Ozmán zongorakíséretes dala (1903), Gaál Ferenc melodramája (Op. 131, megjelent 1903–1907 között), Kazacsay Tibor *Ének a Margitszigetről* című kantatájának *Arany János szobránál* feliratú tétele (Op. 117, 1956–57, bemutatták és megjelent: 1958).³⁹ A *Mátyás anyja* további megzenésítései: Bartalus István férfikar vagy nőikar által egyaránt előadható, terjedelmes darabja az 1880-as évekből; Révfy Géza melodramája (1917 előtt); Lányi Ernő csupán adat alapján ismert, zongorakíséretes kompozíciója nőikarra (1917 előtt); Delly Szabó Géza férfikari szerzeménye (1932); Reinitz Béla dala (megjelent: 1943).⁴⁰ (Bertha Sándor 1870-es évtizedbeli megzenésítési szándékára később térünk vissza.)

A XIX. századi daltermésből válogatva említsük meg Bartalus Istvánnak az eddigiekben még nem tárgyalt – s talán időben is utolsó – Arany János-megzenésítését, *A rab gólyát* is! Jellegzetes századvégi magyar nótastílusban fogant, strófikus mű, zenei megoldásai azonban nem versenyezhetnek a költemény dimenzióival.⁴¹

³⁵ Egyiket közreadta Bartalus: *Arany János dalai...* (bibliográfiai adatok a 8. jegyzetben), a másodikat lásd Kodály–Gyulai közreadásában (bibliográfiai adatok az 5. jegyzetben).

³⁶ Közlettéve a *Zenészeti Lapok* 1864. március 10-i számában.

³⁷ Bartalus István és Gyertyánffy István: *Négyes dalok*, 213–6. (bibliográfiai adatok a 32. jegyzetben); Wusching: *Apolló*, 1890.

³⁸ *Letésem a lantot*: Rózsavölgyi, Pest, 1863, a *Zenészeti Lapok* 9. mellékleteként; *Mátyás anyja*: Rózsavölgyi, Pest, 1864.

³⁹ Dr. Kasics Ozmán (1876–1937) miniszteri tanácsos, műkedvelő zeneszerző, zongoratanár művéről lásd Sonkoly István hivatkozott dolgozatát, 7. és az *Arany János Összes Művei I.* kötetét, 434. Gaál Ferenc (1860–1906) művéről lásd az 1903–1907 között megjelent zene-művek jegyzékét: http://epa.oszk.hu/02500/02548/00022/pdf/EPA02548_magyar_konyvkereskedok_evkonyve_1910_001-164.pdf

Kazacsay *Ének a Margitszigetről* c. kantatáját, amelyet Arany János emlékére írt, 1958-ban a Fővárosi Tanács nivódjával tüntették ki (bemutató: 1958. márc. 31.): lásd a *Magyar Életrajzi Lexikont* és a magyar nyelvű *Brockhaus–Riemann Zenei Lexikont*.

⁴⁰ Bartalus István és Gyertyánffy István: *Nő-karénekek gyűjteménye*, Budapest, 1888. 101. szám; Bartalus és Gyertyánffy: *Négyes dalok*, 300–311. (bibliográfiai adatok a 32. jegyzetben). Révfy és Lányi darabjairól lásd: http://epa.oszk.hu/02500/02518/00035/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1917_03-04_134-157.pdf. Delly műve Kolozsvárott jelent meg (a Romániai Magyar Dalosszövetség kiadása). Reinitz: *Halottak énekelnek* (a szerző kiadása, Budapest, 1943).

⁴¹ Bartalus: *Magyar népdalok*, VII. (Budapest, 1896., 19. szám).

III. Simonffy Kálmánnál és Lovassy Sándornál még közvetlenebb kapcsolatban állt Arany János saját, nagykőrösi környezetének muzsikusaival: Egressy Sámuellel és Szotyori Nagy Józseffel.⁴² Egressy két olyan zongorakíséretes dalt adott közre 1857-ben *Népdalok* címmel, amelyek énekszólama alatt a költő verssorai olvashatóak, s amelyekkel – még kézirat formájukban – elnyerte a hódmezővásárhelyi Matók Béla által kiírt zenei pályázat egyik díját: „15 cs. kir. aranyat a legjobb két eredeti népdalra”.⁴³ A szakirodalomban uralkodó nézet ellenére úgy tűnik, Arany János verssorai utólag készültek – az egyébként instrumentális komponista – Egressy melódiáihoz: egyrészt a költő vonatkozó leveleinek megfogalmazása, másrészt további körülmények is ezt látszanak igazolni. Földözve Arany János Ercsey Sándorhoz címzett levelének részleteit (Nagykőrös, 1856. december 10.): „Ez a hét nevezetesen kezdődött ránk nézve. Hétfőn⁴⁴ kaptam egy szellemi [...] ajándékot. Egressi Sámuel (volt Pest megyei főjegyző s földes ur e tájon) egy pár népdalért melyet szövegül irtam az általa komponált zenére viszonzásul Vörösmarty bronz mellszobrát küldötte meg, ami igen szép.”⁴⁵

Jókai Mór levelének részlete Arany Jánoshoz (Pest, 1856. december 25/ [24]): „Egressy Samu kegyéből egy szép népdalodat bírván, minthogy a tiltakozások most napi renden vadnak [sic], nem bátorkodom azt addig kiadni, a míg tőled pecsétetes levelem nincsen, hogy azt nem gátolod” (stb.).⁴⁶

Arany hozzájárult a közléshez (levele Jókaihoz: 1856. december 29.), így a versek meg is jelentek a Vasárnapi Újság 1857. január 4-i számában (*Népdalok: I. Sírva jön a magyar nóta világra...; II. Elesett a Rigó lovam patkója...*).⁴⁷

Ismét Ercsey Sándornak írta a költő 1857. március 12-én: „Az a pár népdal, a V.[asárnapi] ujságban alkalomra, vagyis Egressy Samu zenéjéhez szövegül, készült. Mondvacsínált dolog. A Vörösmarty ércz szobrát kaptam érte ajándékul.”⁴⁸

Arany egyébiránt nem egy korábbi versét írta már meglevő dallamokra (vagy azok nyomán): ilyen *A betyár* című, említett ciklus négy szakasza és az *Árva fiú*, sőt megannyi további ballada.⁴⁹

⁴² Előbbiről lásd az *Arany János Összes Művei XVI. és XVII.* kötetét, utóbbiról lásd Sztankó Béla hivatkozott munkáját és Lakatos Vince dolgozatát: *Arany János mint zeneszerző (Irodalomtörténet, 1919/1–2. füzet)*. Egressy Sámuel (1806–1868) földbirtokos, Pest megyei főjegyző és amatőr komponista, Egressy Béni unokatestvére volt.

⁴³ A pályázati kiírást lásd: *Pesti Napló*, 1856. július 16., az év szeptember 15-i beküldési határidővel. A Matók-féle pályázat díjnyertes és publikált zeneműveiről lásd Mona Ilona bibliográfiáját: *Magyar zeneműkiadók és tevékenységük 1774–1867*, Budapest, 1989, 3020–3025. tételszámok. Szecsóri Matók Béla (1829–1897): ügyvéd, dalszerző, író, 1848-as honvéd százados, főügyész.

⁴⁴ 1856. december 8-án.

⁴⁵ *Arany János Összes Művei, XVI.*, 856. számú levél.

⁴⁶ *Arany János Összes Művei, XVI.* 862. számú levél.

⁴⁷ Véglegesített verziójukhoz képest még bizonyos különbségekkel: lásd az *Arany János Összes Művei I. kötetét*, 500. Megzenésítéseikre vonatkozóan viszont hibás közlések sora olvasható ugyanitt.

⁴⁸ *Arany János Összes Művei, XVII.* (szerk. Korompay H. János, Budapest, 2004), 890. számú levél.

⁴⁹ Az *Árva fiú*ról lásd ebben a vonatkozásban: *Arany János Összes Művei, I.*, 492.; Arany idevágó önvallomása költészetének zenei háttéréről: *Arany János Összes Művei, XVII.*, 1152. szám (867.), a Szemere Pálnak 1860. április 14-én írt levél töredék-változata.

Se szeri, se száma a két, népies hangú, 1856. évi költemény (I. „*Sírva jön a magyar nóta világra...*”; II. „*Elesett a Rigó lovam patkója...*”), vagy csupán egyes strófáik („*Volt nekem egy rigószőrű paripám...*” stb.), Egressy Sámuel melódiáitól független, későbbi megzenésítéseinek és azok feldolgozásainak, ráadásul szerzőségi kérdőjelekkel tarkítottan:

I.) Juhász Aladár: *Sírva jön a magyar nóta világra...*,⁵⁰

II. a.) Mérti N.: *Árvalányhaj, IV. füzet*, a kezdő dal: *Volt nekem egy daruszőrű paripám* (énekhangra és zongorára, 1866) zenei anyaga lényegében azonos a Konkoly-Thege Miklós által *Több is veszett Mohácsnál* címmel közreadott zongoraletétellel (1867);⁵¹

II. b.) másfajta dallam kapott helyet a *Tamássy József kedvelt dalai...* című népszínműdal-kiadványban és Limbay Elemér összeállításában,⁵² változatai pedig Bartalus István *Magyar népdalok* című gyűjteményének harmadik kötetében;⁵³ ugyanezen alapult Kapi Gyula feldolgozása is négyyszólamú vegyeskarra,⁵⁴ majd ugyanezt tette közzé a külföldön élő Korbay Ferenc is.⁵⁵

Az eleve megzenésítés céljára vagy már meglévő dallamhoz írt Arany-versek közül kevésbé látványos – és szerencsés – utóélet jutott *A bujdosónak*, valamint a *Köszöntő dalnak*. A *bujdosó* Egressy Sámuel melódiájára készült 1857-ben, a szerző újabb kérésére, az előbbi két népies dal nyomán – sőt valamelyest a *Sírva jön a magyar nóta világra...* hangulati mintájára –, a „páratlan magyar csalogány”-nak, Hollósy Kornéliának szánva.⁵⁶ Nyilvános felhangzásáról azonban nem tudunk. A *Köszöntő dal* pedig az *Erzsébet* című operában kapott volna helyet, egy háromfelvonásos dalműben, amely Erzsébet császárné (később: királyné) magyarországi látogatásának alkalmára készült tisztelgő (sőt: a hivatalos kereteket messze meghaladóan, őszintén rajongó) kompozícióként, s amelynek két szélső felvonása a Doppler fivérek munkája volt, míg a középsőt Erkel Ferenc írta meg.⁵⁷ A megbízó gróf Ráday Gedeon, a közvetítő Egressy Sámuel volt (lásd

⁵⁰ *Apollo*, 1880. április: Papp–Major, i. m., 210.

⁵¹ Vö. Mona Ilona, i. m., 2196–99. tételszámok. A *Zenészeti Lapok* 1867. VIII. 4-i számában olvashatjuk: „Az beszélik, hogy tulajdonképen Mértý álnév, vagy jobban mondva nem is létezik, s hogy e név alá hol egyik, hol másik kompozitor rejtőzik, a kik félik a nyilvánosságot”. Major Ervin Grinzwil Jozefával azonosította a Mértý N. álnevet (Major: *Fejezetek a magyar zene történetéből*, Budapest, 1967, 203.).

⁵² *Tamássy József kedvelt dalai*: „*Volt nekem egy daruszőrű paripám...*” szöveg, zongorakíséret Ábrányi Kornéltól (Pest, Táborzsky és Parsch 354 [1873]). Limbay Elemér: *Magyar dal-album, I. kötet* (Braunschweig, 1879), 197., azonos szövegjelzéssel.

⁵³ Budapest, Rózsavölgyi, 1883, 144. és 145. szám („*Elesett a Rigó lovam patkója...*” és „*Volt nekem egy rigószőrű paripám...*” szövegekkel).

⁵⁴ *Apollo*, 1881. (További feldolgozás az *Apollo* 1874-es évfolyamában: Papp–Major, i. m., 210.)

⁵⁵ *Hungarian Melodies*. The Music Transcribed by Francis Korbay. Vol. 1. (1891): Pitt & Hitzfeld (London & Leipzig), 4. szám.

⁵⁶ *Arany János Összes Művei, XVII.*, 903. számú levél (Egressy Aranyhoz, 1857. április 23.); idézet a levélből.

⁵⁷ Libretto: Czanyuga József. Bemutató: 1857. május 6., Pest, Nemzeti Színház. Kéziratai az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában.

Egressy Aranyhoz írt, 1857. február 21-i levelét).⁵⁸ Kézenfekvő ötletnek mondható egy ilyen politikai súlyú s az ország több vezető muzsikusát aktivizáló alkotás elgondolt pompájához segítségül hívni „Magyarország legelső költőjét” is, ámde hiába készült el a *Köszöntő dal*, végül nem kapott helyet az operában, s csak jóval később zenésítette meg férfikarra Vavrincez Mór.⁵⁹ Hasonló, eredménytelen „színpadi kitérőt” tett a *Mátyás anyja* ballada is, amelynek áriává formálását Bertha Sándor tervezte eredetileg – *Mátyás király* című, egyetlen operájának komponálásakor, Ridolfo balladájaként, sőt talán bele is illesztve az ősváltozatba (1877) –, ám végül az sem került be a színre vitt darabba.⁶⁰

A század utolsó évtizede viszont már magával hozta az Arany János költeményei nyomán készült első operák megszületését (ifj. Johann Strauss, Mihailovich Ödön, majd Farkas Ödön tollából⁶¹). A megzenésítések általunk eddig nem érintett műcsoportjai közül hangszeres darabokról, zenekarkíséretes balladákról és népszínművekről már az 1870-es évtizedtől kezdve, koncertmelodramákról az 1890-es évektől, iskolai daljátékokról a századfordulótól van tudomásunk (nem szólva e helyütt az iskolai éneklésre szánt melódiákról⁶²). Eltekintve Bertha Sándor említett, 1877. évi balladamegzenésítési szándékától vagy kísérletétől, az 1878-ban komponált *Árva fiú* révén minden bizonnyal Farkas Ödönnek tulajdoníthatjuk az első zenekar-kíséretes Arany-versmegzenésítést. Jelentős szakmai elismerést vívott ki Antos Károly cseh származású, Körnöcbányán letelepedett zeneszerző baritonszólóra, vegyeskarra és zenekarra készült darabja, *Az örök zsidó* (az 1881 utáni évekből).⁶³

Említsük meg a rendszeres Arany-megzenésítőik művei közül Vavrincez Mór férfikarait is a századvégről és az új századelőről,⁶⁴ Révfy Géza nagyjából egyazon időszakból származó melodráma-sorozatát, valamint Köveskúti Jenő balladafüzérért már a húszas évtized terméseként (még ha a szóban forgó darabok nagyobbik hányada nem is közelít művészi minőségében a költemények dimenzióihoz).

A legtöbb alkotót megihlető Arany-vers talán a *Zách Klára* volt. Maga a költő kétféle dallamot is írt hozzá;⁶⁵ megzenésítőik továbbá: gróf Zichy Géza,

⁵⁸ *Arany János Összes Művei*, XVII., 879. számú levél.

⁵⁹ Kéziratai: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 1685 és Ms. mus. 2809. Komponálási dátum az utóbbin: 1890. október 6. Op. 28-ként megjelent az *Apollo* sorozatban.

⁶⁰ Lásd a Vasárnapi Újság 1877. március 11-i és 1884. június 8-i számait. Bertha operájának ősbemutatója: Párizs, Opéra Comique, 1883. május 18.; magyarországi bemutató: Budapest, Nemzeti Színház, 1884. június 5.

⁶¹ Ifj. Johann Strauss: *Pázmán lovag* – vígopera (1892), Mihailovich Ödön: *Toldi szerelme* – zenedráma (1890–94), Farkas Ödön: *Tetemrehívás* – balladaopera (1900).

⁶² Utóbbiak felsorolását lásd Sztankó Béla hivatkozott dolgozatában; a közhasználatban az 1930-as évekig népies vagy népszerű dallammal társult Arany János-költemények listáját lásd uo.

⁶³ Lásd az Antos Károly-nekrológot A Zene 1927. április 1-i számában.

⁶⁴ A már említett *Köszöntő dal* (1890) és *Nemzetőr dal* (1900) mellett a *hegedű száraz fája* tartozik még ide: *Dal* címmel (1901, Op. 57., No. 4.). Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 2817.

⁶⁵ Lásd Bartalus István hivatkozott kötet-előszavát és Kodály–Gyulai közreadását (bibliográfiai adatok a 8. és 5. jegyzetekben).

Farkas Ödön, Hegyi Béla,⁶⁶ Szöllősy Attila, Fránek Gábor (oratorikus verzióban és operaként is), Lányi Ernő és Köveskúti Jenő. Zichy tenorszólóra, vegyeskarra és zongorára készült *Zách Klárája* volt a szerző elsőként nyomtatásban is napvilágot látott műve. Mesterének, Volkmann Róbertnek szóló ajánlással jelent meg, de Liszt Ferenc lett az, aki – a fiatal muzsikusz pályája szempontjából döntő jelentőséggel – fölfigyelt Zichy tehetségére a nyilvános bemutató alkalmával.⁶⁷ Fölidézve Zichy visszaemlékezésének részleteit: „Előadás után Liszt Ferencz hozzám jött, s néhány szeretetreméltó szót mondva felszólított, hogy látogassam meg. »Ott alaposabban megbeszélhetjük a ballada dolgát«, mondta.” „Meglátogattam. Liszt zongorához ült s eljátszotta balladámát. Oh hogyan játszotta ő azt! Az egyhangúbb helyeket azonnal megváltoztatta, transponálta, a főmotívumot kibővítette, s feldíszítette a futamok aranyesőjével, s eközben így beszélt: »Tudom, hogy Ön ezt így gondolta!« [...] Midőn a nagy embertől távoztam, szédültem, s egy új világ tárult fel szemeim előtt.”⁶⁸

Ezzel kezdődött kettejük művészbarátsága. Az összekötő Arany János költszete volt.

⁶⁶ *Nyolc ének baritonhangra zongorakísérettel*, No. 8. (Pesti Könyvnyomda R. T. 548., év nélkül).

⁶⁷ Megjelent: Pest, Rózsavölgyi, 1873 (lásd: *Zenészeti Lapok*, 1873. február 23.). Bemutató: Pest, 1873. március 25.

⁶⁸ Zichy: *Emlékeim*, első kötet, Budapest [1912].

